

Det vetenskapliga samtalet – seminariet

Bengt-Göran Martinsson, Linköpings universitet

Inledning

Seminariet är en vedertagen undervisnings- och arbetsform inom högskolan. Formerna för det har växt fram sedan slutet av 1700-talet då det ingick som en del av den förnyelse av universiteten som då ägde rum. Universiteten skulle inte enbart vara en förmedlare av traditionellt accepterade sanningar utan också skapa kunskap genom forskning. I seminariet kunde idéer prövas och träning i vetenskapliga metoder ges, genom att lärare och student möttes på ett mer jämbördigt sätt. Det naturliga sammanhanget inom högskolan för att skriftligt presentera en rapport och att få respons på denna är vid ett så kallat *examinerande seminarium*. Den respons som ges på ett arbete formuleras oftast huvudsakligen av en opponent men även de andra deltagarna ges möjlighet att yttra sig. Det åligger den som presenterar sin rapport, den så kallade respondenten, att besvara frågorna och försvara sig. Att inom gymnasieskolan arbeta med seminarieformen kan dels utgöra en naturlig del i undervisningens förberedelser för högre studier, dels vara en effektiv form för att öka elevens självständighet i olika ämnesstudier.

Historisk bakgrund och definition av begreppet

Begreppet seminarium har sin etymologiska rot i latinet och betyder ungefär plantskola eller fröbädd. Vad som åsyftas är således en undervisningsform som kan få något som till en början är skört och ömtåligt att växa till något starkt som senare kan överleva på egen hand. I överförd betydelse har begreppet använts för att benämna olika utbildningsinstitutioner som präst-, lärar-, folkskole- och småskoleseminarier, vilka kan ses som "växthus" för de framtida yrkesmän och yrkeskvinnor som satts i deras vård.

Som pedagogiskt verktyg har seminariet sitt ursprung i den reformering av universitetet som initierades av Wilhelm von Humboldt i Berlin under början av 1800-talet (Öberg, 2015). Essensen i Humboldts universitetsreform var att universitetet förvandlades från att vara uteslutande en undervisningsanstalt, det vill säga en institution där redan erkända sanningar och kunskaper lärdes ut, till att också vara en plats för forskning, det vill säga en institution där kunskap skapades. Man ville ersätta professorernas monologer med dialoger mellan lärare och studenter. För att underlätta detta krävdes ett nytt forum, vid sidan om den traditionella föreläsningen, där tankefrön, tentativa iakttagelser och spröda hypoteser fick möjlighet att växa till sig genom tuktning, gödning och stödjande spaljéer. Svaret på detta behov blev seminariet.

Seminariet bygger på dialog mellan deltagarna. Dialogen fyller en viktig funktion i dessa

pedagogiska sammanhang (Dysthe, 1996), men det utesluter inte att även föreläsningen som undervisningsform har sina förtjänster. En föreläsning kan också innehålla dialogiska element. Föreläsaren kan exempelvis både med reella och retoriska frågor, utmanande exempel och provocerande påståenden träda i dialog med åhörarnas inre, deras tankevärld. Under föreläsningen måste åhörarna senare i en inre dialog gå i svaromål eller dra slutsatser för att komma vidare i förståelsen. Ett seminarium innehåller också ofta någon form av längre inlägg eller presentationer av det ämne som ska diskuteras, formulerade av både seminarieledaren och deltagarna. I filmen som hör till denna del ges exempel på detta.

Vilka kunskaper och förmågor kan utvecklas i seminarier?

Den praktisk-metodiska litteratur som finns om seminariet riktar sig huvudsakligen mot dess användning och ändamålslighet inom högskolan. Som sagts tidigare ska gymnasiet förbereda för högre studier varför det finns skäl att diskutera vilka lärandemål som gynnas av seminarieformen. Progressionen kan beskrivas med Benjamin Blooms kunskapstaxonomi, som fastställer sex kognitiva nivåer (Jons, 2015).

1. att minnas så att man kan återge fakta
2. att förstå så att man kan förklara med egna ord
3. att kunna tillämpa kunskapen i nya situationer
4. att analysera och kunna särskilja, urskilja och göra distinktioner
5. att kunna värdera, det vill säga kunna ta ställning till kunskapen
6. att kunna använda sin kunskap för att skapa något nytt.

Att en individ behärskar någon, några eller samtliga dessa nivåer kan manifesteras på olika sätt: skriftligen i uppsatser eller kunskapsprov, muntligen genom att besvara frågor eller göra muntliga presentationer. Att nå dit kan i många fall ske genom undervisning och inhämtande av fakta och resonemang. Vad gäller framför allt nivåerna 3–6 är det mycket som talar för att dessa bäst utvecklas i dialog runt konkreta begrepp, teorier, frågeställningar och resultat. Istället för att ta vägen över ett kunskapsprov kan läraren i ett seminarium direkt kommentera, utveckla och fördjupa olika resonemang och även direkt få respons från eleverna. Eleverna kan å sin sida genom att följa och delta i diskussionen få ämnet belyst från olika håll. En mycket viktig aspekt är att de genom aktiviteterna lär sig hur man kan tänka och resonera i en specifik ämneskontext. I det avseendet är det i mycket fråga om insocialisering; man lär sig att bli en medlem i ämnesgemenskapen, låt vara på en grundläggande nivå.

Förutom att ge perspektiv och fördjupade ämneskunskaper kan individers deltagande i seminarier även utveckla flera allmänna förmågor och färdigheter (Jons, 2015).

- 1) **Kommunikativ kompetens.** Genom övningar i diskussion uppövar eleven sin förmåga att förklara, lyssna, ifrågasätta och presentera.
- 2) **Personlig utveckling.** Eleven får testa sina värderingar och attityder och kan på detta sätt utveckla självkänsla och självförtroende.
- 3) **Ämnesmässig utveckling.** Eleven lär sig genom utbytet med lärare och andra elever hur man tänker och vilka värderingar som gäller i ämnet.
- 4) **Självständighet.** Genom att förbereda sig, delta i gruppdiskussioner och ta personligt ansvar för sitt lärande utvecklas självständighet.
- 5) **Samarbetsförmåga.** Genom att arbeta i grupp, planera, ta ansvar och organisera, men också uppmuntra andra, utvecklas denna förmåga.
- 6) **Reflektion.** Genom att granska och reflektera över sina handlingar och insatser övas eleven i reflektionens praktik.

Vilka faktorer ska man beakta för att ett seminarium ska vara ett medel för att nå dessa mål? I det följande ska tre aspekter diskuteras närmare:

- 1) Seminariets rumsliga aspekter
- 2) Seminariets temporala aspekter
- 3) Seminariet som kultur

Seminariets rum, tid och kultur

Som nämndes ovan innebär ett seminarium en mängd mer eller mindre deltagaraktiva företeelser. Ett seminarium kan således definieras som *en aktivitet där lärare och elever tolkar, granskar och diskuterar* en gemensamt upplevd företeelse, till exempel en text (lärobokstext, vetenskaplig artikel, skönlitterär text), en film, ett experiment eller ett studiebesök (jfr. Öberg, s. 177). Ibland, i samband med rapportskrivning, är det fråga om en text som är skriven av någon av seminariedeltagarna. Det behöver inte vara en färdig text, utan kan vara en text som befinner sig under produktion eller som utgör en del i arbetet med att färdigställa en text, till exempel en kort sammanfattning, en disposition eller ett utkast. Vad gäller samtliga typer av text eller andra typer av diskussionsobjekt, är huvudförutsättningen att de ska tolkas, granskas och diskuteras av seminariedeltagarna under lärarens ledning.

I seminarierummet utgör *bordet* centralpunkt. Detta gör inte att seminarieledaren är ”osynlig”. Han eller hon har oftast en given plats vid bordets kortända, men till skillnad från i föreläsningssliknande situationer, befinner sig seminarieledaren rumsligt på samma nivå som de övriga deltagarna. Seminarierummet är mer hemlikt, det stora bordet som familjen samlas runt, medan föreläsningss- och lektionssalen hör till den offentliga formella sfären (Ehn & Löfgren 2004; Öberg 2015).

Den temporala aspekten av ett seminarium är att det har karaktären av vara ett tillfälle och en händelse. Till skillnad från föreläsningen och lektionen går seminariet i vissa avseenden inte att planera i den meningen att man kan förutse vad som ska bli resultatet. En lektion och en föreläsning går i sina huvuddrag att upprepa. Seminariet har sin egen dynamik som styrs av deltagarna och det aktuella innehållet. Även inom seminariets tidsmässiga ramar finns det urskiljbara tillfällen. Den enklaste strukturen har följande utseende:

- 1) *Inledning*. Seminarieledaren, läraren eller en för detta tillfälle utsedd elev, inleder seminariet genom att presentera och rama in seminarietillfällets ämne, frågeställning eller uppgift.
- 2) *Diskussion*. Detta kan göras på olika sätt. En väg att gå är att seminarieledaren ger ordet till deltagarna en i taget i en speciell ordning. En annan väg är att ordet förklaras fritt bland deltagarna, men att de får ordet i den turordning som de till seminarieledaren begär det. Dessa två sätt kan också kombineras, oftast på så sätt att seminariet inleds med en runda där alla får göra sina inlägg och att ordet förklaras fritt när detta är gjort.
- 3) *Avslutning*. Seminarieledaren sammanfattar diskussionen och lyfter fram de resultat i form av iakttagelser, slutsatser, förslag på fortsatt arbete med mera som nåtts.

Denna grundform går att variera på flera sätt, framför allt vad gäller inledningen. Seminarieledaren kan efter en allmän inledning lämna över till någon av seminariedeltagarna att introducera en text eller en problematik som ska diskuteras. Gäller det en text kan introduktionen utgöras av ett förslag till tolkning av eller en presentation av de viktigaste ståndpunkterna i den. Den som inleder kan också belysa textens förtjänster men även dess eventuella brister. Om det är en skönlitterär text kan alternativa tolkningar presenteras. Efter denna utökade inledning vidtar diskussion enligt mönstret ovan.

Om man vill formalisera seminariet, till exempel om man ska organisera ett opponeringsseminarium, kan man ta intryck av dramaturgin från den vetenskapliga disputationen:

1. *Inledning* som (1) ovan.
2. *Respondentens klargöranden*. Textförfattaren får tillfälle att kort komma med upplysningar om uppenbara misstag som kan försvåra förståelsen av texten, till exempel fel i paginering, innehållsförteckning, rubriker eller tabelldata.
3. *Opposition*. En särskilt utsedd seminariedeltagare genomför en i förväg förberedd granskning vad gäller frågeställningar, genomförande, resultatens kvalitet, rapportens disposition och språk, noggrannhet med källor och citat etcetera.
4. *Diskussion* som (2) ovan.
5. *Avlutning* som (3) ovan.

Denna variant av seminarium har till stora delar karaktären av en examination eller slutlig prövning av ett arbetes kvalitet och för hur det ska bedömas. Om inte detta föregås av en inskolning i hur man bidrar till ett seminarium, blir det troligtvis en tämligen odynamisk tillställning, där dialogen uteblir. En annan aspekt av *tid* i detta sammanhang är nämligen att det tar tid att skapa en fungerande seminariekultur. För att ett seminarium ska bli produktivt och fungera måste dess medlemmar lära sig vad som krävs av dem och vilken deras roll i seminariet är. Det enklaste och bästa sättet att skapa denna kultur är att låta en grupp bestående av minst fyra, helst fem och högst åtta elever, under en längre tid lära sig detta genom att delta och medverka i en serie seminarier. För att dessa inte ska få karaktären av rollspel eller instrumentella övningar bör de fyllas med ett relevant innehåll. Denna träning kan genomföras under hela gymnasietiden, i de flesta ämnen. Allt större krav kan successivt ställas på eleverna. Det kan vara lämpligt att samarbeta över ämnesgränserna så att man som lärare i ett ämne vet ungefär hur långt eleverna har kommit i ett annat ämne avseende seminarier.

En seminarieserie kan också vara ämnesövergripande. I ett sådant arbete kan skolbibliotekarien ta en central roll, genom att hålla en seminarieserie som spänner över flera ämnen och under en längre period. Om man lägger upp det som ett projekt kan lärare och skolbibliotekarier samarbeta kring ämnesinnehåll och upplägg (Malmberg & Graner, 2014). I seminarieserien kan man läsa texter från olika ämnesområden, i syfte att uppöva förmågan att samtala om andras texter. Under det sista läsåret kan ett lämpligt innehåll för en seminarieserie vara elevernas arbete med gymnasiearbetet. Genom detta förenas två goda ting, dels introduceras och förkovrar sig eleverna i seminariet som arbetsform, dels används seminariet för att stödja dem i att påbörja, genomföra och avsluta sitt gymnasiearbete.

Förslag på uppläggning av en seminarieserie

En seminarieserie kan innehålla ett varierande antal seminarier. Det är dock viktigt att seminarieledaren inte för tidigt ställer för höga krav på eleverna vad gäller deras insatser. Seminarieledaren kan med fördel ha en plan för progressionen vad gäller elevernas aktiviteter. Mot bakgrund av detta går det att tala om några huvudformer av seminarier. Nedan följer ett förslag på en struktur för en seminarieserie som måste anpassas efter vilken grupp man har. Det kan vara svårt att i större gymnasieklasser tidsmässigt och logistiskt organisera mindre seminarier. Det är dock möjligt att genomföra seminarierna i halvklass eller mindre grupper, medan övriga arbetar med andra uppgifter, varpå man växlar. En annan lösning kan vara att genomföra seminarier utan att läraren är närvarande i alla grupper hela tiden. Grupperna kan dokumentera sitt arbete genom att filma, spela in ljudet eller lämna in ett diskussionsprotokoll. Seminarieserien lämpar sig också för grupphandledning inom ramen för gymnasiearbetet.

Seminarietillfälle 1

Syftet med seminarietillfälle 1 är att göra eleverna bekanta med seminariets arbetsformer. Med fördel kan en kort text behandlas, till exempel en kort labbrapport, en kortare tidningsartikel eller en dikt. Eleverna har fått i uppgift att särskilt titta på några viktiga aspekter av den. Vad säger titeln? Ordval och stil? Vem för ordet? Vilket är det huvudsakliga innehållet? Detta förutsätter att läraren i undervisningen förberett för detta genom en lämplig genomgång av adekvata begrepp och termer.

För att seminariet inte ska bli ett illa förklätt förhör, måste seminarieledaren öppna upp för eleverna att göra inlägg, komma med förslag på exempel och lösningar. Varje inlägg från deltagarna ska tas upp i resonemanget och bli föremål för diskussion. I detta ligger förutsättningen för dynamik och att deltagarna upplever att de själva är med och skapar sin förståelse. Det viktiga är att seminarieledaren håller diskussionen på ett konkret plan och inte ställer frågor om hur texten kan tolkas eller vad den betyder. Eleven ska aldrig känna att han eller hon ska behöva "trolla" fram ett svar eller "vittna" om vad hon eller han känner inför texten. Allt som rimligen kan sägas ska finnas i förutsättningarna. Seminariet blir på detta sätt en övning på två sätt, dels en övning i att arbeta i seminarier, dels en övning i att arbeta med en text på ett konkret och hanterligt sätt. Att ta små steg in i ämnets logik, struktur och kultur skapar förutsättningar för senare intellektuella språng.

Seminarietillfälle 2

Till seminarietillfälle 2 kan eleverna fått en uppgift att förbereda till texten (samma text som vid första seminarietillfället). Om det är en skönlitterär text kan man diskutera tolkningar, tema eller motiv; om det är en labbrapport kan man formulera tolkningar av resultaten; om det är en populärvetenskaplig artikel kan man förbereda förslag till andra tolkningar eller metoder. Ett alternativ är att eleverna har fått i uppgift att granska språk, uppbyggnad eller skrivhandlingar. Olika individuella sammanfattningar av artikeln kan också presenteras och diskuteras. Övningens syfte är således att eleverna ska ha formulerat ett förslag på tolkningar eller sammanfattningar av texten och att de ska kunna belägga dessa genom att i seminariet visa hur texten stöder detta. Seminarieledaren vet vart gruppen är på väg, men leder den dit genom konkreta övningar och exempel. Det viktiga är att seminariegruppen arbetar sig framåt genom att diskutera de olika tolkningsförslagen och deras förhållande till texten. Det är gruppen som ska bestämma vilka tolkningar som är mer rimliga än andra, så länge de gör det enligt de kriterier som övningen omfattar. På detta sätt förenas delaktighet och ett gemensamt lärande utan att det för den skull blir en process utan mål. Lärandet sker i situationen.

Följande tillfällen

Efter att seminariekulturen etablerats och både seminarieledare och deltagare känner sig trygga i arbetsformen, finns det egentligen inga begränsningar för hur seminarier kan

läggas upp. En väg att gå är att man fortsättningsvis tar upp flera aspekter av en text vid samma tillfälle, det vill säga både formella (språkliga) och innehållsliga aspekter. En naturlig utveckling är att låta eleverna ta större ansvar för inledningar och presentationer. Det är dock viktigt att alla har läst samma texter. Seminariet får alltså inte bli en redovisningsform av enskilda arbetsuppgifter, om inte dessa har distribuerats till och lästs igenom av samtliga deltagare. Det viktiga är åter den gemensamma diskussionen utifrån ett för alla känt material.

Grupphandledning i form av seminarier

Detta förslag utgår från att eleverna fått undervisning i dispositionsteknik, referatteknik, informationssökning och källkritik. De har också delats in i grupper om fem till åtta deltagare som ska följas åt. Det är önskvärt att de ämnes- och intressebaserade ligger tämligen nära varandra. En annan förutsättning är att läraren agerar seminarieledare.

Seminarietillfälle 1. Bekantskap med genren vetenskapliga arbeten på gymnasienivå

Här genomförs ett seminarium omkring en eller flera texter som inte är skrivna av någon seminariedeltagare. Förslagsvis diskuteras tidigare färdiga och godkända anonymiserade gymnasiearbeten. Seminariedeltagarna har enskilt eller i mindre grupper (två per grupp) förberett en introduktion av ett gymnasiearbete som ska diskuteras vad gäller till exempel frågeställningar, genomförande, resultatens kvalitet, rapportens disposition och språk, noggrannhet med källor och citat. Om detta blir för mycket och tiden inte räcker till, kan seminarieledaren ha gett mer precisa uppgifter för introduktionen. En grupp tittar på frågeställningar och resultat, en annan på disposition, en annan på källor och källkritik och så vidare. Detta kan varieras på olika sätt. Det viktiga är att alla får göra en introduktion och att denna åtföljs av en diskussion.

Seminarietillfälle 2. Presentation av kort sammanfattning

Var och en av deltagarna i seminariet har lämnat in en kort sammanfattning av ett arbete. I tur och ordning får de ge en introduktion till sin sammanfattning som sedan diskuteras vad gäller frågeställning, tänkbar litteratur och upplägg. Det är viktigt att varje text diskuteras för sig, efter författarens introduktion. När en text är färdigbehandlad övergår man till nästa. Detta seminarietillfälle bör i större grupper delas upp på flera.

Seminarietillfälle 3. Presentation av textavsnitt

Detta har likheter med seminarietillfälle 2. Deltagarna har lämnat in en del av sin text, till exempel inledningen och något av den del av texten som behandlar ämnet. Även denna gång får respektive textförfattare göra en introduktion som sedan åtföljs av en diskussion om textens förtjänster och eventuella brister och hur dessa kan avhjälpas. Det är viktigt att

detta görs med en respektfull ton och med medvetenhet om att syftet är att tillsammans förbättra texten.

Seminarietillfälle 4. Framläggning av färdigt arbete

Istället för opponent, som ju kan uppfattas som att man ska bjuda ett hårt motstånd, kan man låta en elev vara diskutant med uppgift att göra en introducerande granskning av det färdiga gymnasiearbetet. När han eller hon är färdig med sin introduktion och sina frågor, som givetvis ska besvaras av författaren, får den övriga gruppen komma med sina frågor och kommentarer.

Några punkter att tänka på

- *Etablera ett seminarierum.* Möblera fysiskt så att alla deltagarna sitter runt ett bord. Skapa en mental miljö som gör att alla också är närvarande och delaktiga runt detta bord.
- *Ha som seminarieledare tydliga mål.* Det ska vara tydligt vilket innehåll och vilka färdigheter som ska uppnås både på det enskilda seminariet och genom hela seminarieserien.
- *Var som seminarieledare förberedd.* Tänk igenom vilka frågor som ska och som kan komma upp. Var beredd på att även hantera oväntade frågor. Det naturliga är oftast att låta seminariet försöka besvara dessa frågor.
- *Fördela arbetet mellan seminarieledare och deltagare.* Seminarieledarens uppgift är att inleda, styra och summera – inte att hålla en monolog. Lämna utrymme för och se till att alla gör någon form av insats.
- *Etablera en kultur som skapar trygghet och öppenhet.* Genom att vara konsekvent i rollen som seminarieledare vad gäller fördelning av ordet, vilka synpunkter som är relevanta och hur de ska formuleras skapas kontinuitet vad gäller uppförande och förväntningar. Detta borgar för trygghet och öppenhet.

Referenser

- Dysthe, O. (1996). *Det flerstämmiga klassrummet. Att skriva och samtala för att lära*. Lund: Studentlitteratur.
- Ehn, B. & Löfgren, O. (2004). *Hur blir man klok på universitetet?* Lund: Studentlitteratur.
- Jons, L. (2015). ”Seminariet – ”en föga enhetlig undervisningsstrategi” med stor pedagogisk potential”. I L. Jons (red), *Seminariet i högre utbildning. Erfarenheter och reflektioner*. Lund: Studentlitteratur, s. 9–28.
- Malmberg, S. & Graner, T. (2014). *Bibliotekarien som medpedagog eller Varför sitter det ingen i lånedisken?* Stockholm: BTJ Förlag.
- Peters, J.D. (2000). *Speaking into the air. A history of the idea of communication*. Chicago: University of Chicago Press.
- Öberg, L. (2015). ”Seminarium – En uppfinning med historia.” I L. Jons (red), *Seminariet i högre utbildning. Erfarenheter och reflektioner*. Lund: Studentlitteratur, s. 175–192.